

JESZCZE RAZ O DACIE MĘCZEŃSTWA SYMEONA BAR SABBA'E I PRZEŚLADOWANIACH CHRZEŚCIJAN W PERSJI ZA PANOWANIA SZAPURA II

Rafał Kosiński

Uniwersytet w Białymstoku

ABSTRACT

ONCE AGAIN ON THE DATE OF THE MARTYRDOM OF SIMEON BAR SABBA'E AND THE PERSECUTION OF CHRISTIANS IN PERSIA UNDER SHAPUR II

The article is a contribution to the more than one-hundred-year-long discussion on the date of death of Simeon bar Sabba'e, the metropolitan bishop of Seleucia-Ctesiphon, and the beginning of the persecution of Christians in Persia during the reign of Shapur II. The author emphasises that the main source on Simeon's martyrdom is a hagiographical work, which, as such, can be interpreted strictly on the basis of the principles relevant to the genre. Taking into consideration some of the hypotheses formulated so far, the author holds the view that it is not possible to determine the precise date of Simeon's death. It could only be assumed that it must have occurred somewhere between February 344 and July 345, most likely late in 344.

Key words: persecution of Christians in Persia; Simeon bar Sabba'e; Shapur II, Roman-Persian wars, the Church in Persia

Słowa kluczowe: prześladowania chrześcijan perskich, Symeon bar Sabba'e, Szapur II, wojny Persji z Rzymem, Kościół w Persji

Symeon bar Sabba'e¹ od 329 roku sprawował urząd biskupa Seleucji-Ktezyfonu, podwójnego miasta, zimowej stolicy perskiej, położonego około 35 kilometrów z biegiem Tygrysu od dzisiejszego Bagdadu. Między 339 a 344 rokiem wezwano go wraz

¹ Przydomek Symeona – *bar Sabba'e* – oznacza „syn farbiarzy”. *Kronika z Seert 27 (Histoire nestorienne inédite (Chronique de Séert)*, première partie (I), publiée par A. Scher avec le concours de J. Périet [w:] *Patrologia Orientalis*, t. 4, Paris 1908, s. 296) podaje, że Symeon był synem królewskich farbiarzy, którzy barwili szaty na kolor purpury.

z towarzyszami przed oblicze szachinszacha Szapura II do Karka de Ledan położonego niedaleko Suzy², a następnie ścięto w Wielki Piątek 14 dnia miesiąca Nisan. Następstwem tego była tak zwana Wielka Masakra, dziesięciodniowy pogrom chrześcijan w Chuzestanie. Prześladowania Szapura miały być swego rodzaju zemstą za nieudane oblężenie przez szacha Nisibis w roku 337, poprzedzone nałożeniem podwójnego trybutu na chrześcijan i edyktem nakazującym zniszczenie chrześcijańskich świątyń³. Powyższe ustalenia, oparte głównie na źródłach hagiograficznych, rodzą jednak spore problemy dotyczące dokładnej daty męczeństwa Symeona i chronologii powyższych wydarzeń. Nie jest to spór małej wagi, pociąga bowiem za sobą pytania o ich historyczność, przyczyny, związek z wojną Persji z Rzymem czy w końcu rolę religii w polityce wewnętrznej państwa perskiego. W związku z tym w XX wieku pojawiło się wiele propozycji datowania męczeństwa Symeona. Celem niniejszego artykułu jest ponowne spojrzenie na problem chronologii tych tragicznych dla perskiego Kościoła wydarzeń i przegląd źródeł, które nas o tym informują, uwzględniając przy tym specyficzne reguły obowiązujące w hagiografii.

PASSIO SYMEONA BAR SABBA'E

Głównym źródłem do poznania okoliczności męczeństwa Symeona bar Sabba'e jest jego *passio*, które zachowało się w trzech redakcjach, jednej greckiej i dwóch relacjach syryjskich, krótszej (wersja A, BHO 1117) i dłuższej (wersja B, BHO 1119)⁴. Tekst grecki zachował się w *Historii kościelnej* Sozomena⁵. Z przekazem tym bardzo

² Karka de Ledan (Ērān-xwarrah-šābuhr-šahrestān; ruiny tego miasta są identyfikowane ze współczesnym Ivan-i Karhah), miasto w Chuzestanie założone przez Szapura II w celu osadzenia w nim rzymskich jeńców z Górnej Mezopotamii, por. L. Vanden Berghe, *Archéologie de l'Iran ancien*, Leiden 1959, s. 66–67; J.-M. Fiey, *L'Elam, la première des métropoles ecclésiastiques syriennes orientales*, „Parole de l'Orient” 1970, nr 1, s. 123–124; W. Schwaigert, *Das Christentum in Hūzistān im Rahmen der frühen Kirchengeschichte Persiens bis zur Synode von Seleukeia-Ktesiphon im Jahre 410*, Marburg/Lahn 1989, s. 108–109, 145–162; Ch. Jullien, *Contributions des actes des martyrs perses à la géographie historique et à l'administration de l'empire sassanide I*. [w:] *Res Orientales*, vol. 16, edendum curavit R. Gyselen, *Contributions à l'histoire et la géographie historique de l'empire sassanide*, Bures-sur-Yvette 2004, s. 156–157. Lokalna tradycja o założeniu tego miasta została zachowana w *passio* Pusaia (P. Bedjan, *Acta Martyrum und Sanctorum*, tom 2, Parisiis 1891, s. 208–210), por. G. Wießner, *Zum Problem der zeitlichen und örtlichen Festlegung der erhaltenen syro-persischen Märtyrerakten. Das Pusaia-Martyrium* [w:] *Paul de Lagarde und die syrische Kirchengeschichte*, Göttingen 1968, s. 235–238.

³ Podstawowe informacje o Symeonie w: J.-M. Fiey, *Saints syriaque*, édité par L.I. Conrad, Princeton 2004, s. 177–178; L. Van Rompay, *Shem'on bar Šabba'e* [w:] *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, ed. by S.P. Brock, A.M. Butts, G.A. Kiraz, L. Van Rompay, Piscataway 2011, s. 373–374.

⁴ Obie wersje syryjskie zostały wydane i opatrzone tłumaczeniem łacińskim przez Mihály'ego Kmoskó w: *Patrologia Syriaca*, red. R. Graffin, t. 1/2, Paris 1907 (wersja A – kol. 715–778; wersja B – kol. 779–960).

⁵ Sozomen, *HE*, II, 9–14 (Sozomenus, *Kirchengeschichte*, herausgegeben von J. Bidez, eingeleitet, zum Druck besorgt und mit Registern versehen von G.Ch. Hansen, Berlin 1960, s. 61, 21–69, 19).

duże zbieżności strukturalne wykazuje syryjska krótsza wersja, tak że powszechnie przyjmuje się jakąś formę zależności między tymi tekstami⁶.

Jedynie pewnie datowane źródło z powyżej wymienionych to dzieło Sozomena, które powstało w latach 40. V wieku, prawdopodobnie przed 448 rokiem⁷. Niestety autor nie podaje, skąd czerpał swą wiedzę o prześladowaniach chrześcijan w Persji za panowania Szapura II ani nawet czy tekst, z którego korzystał, był spisany po grecku czy syryjsku⁸. W każdym razie sam Sozomen był przekonany, że o opisanych wydarzeniach doskonale wiedziano w cesarstwie już w pierwszej połowie IV wieku. Co więcej, powiązał (on lub wykorzystane przez niego źródło) prześladowania za czasów Szapura z listem cesarza Konstantyna do tego władcy, pochodzącym z bliżej nieokreślonego roku. U Sozomena list ten został omówiony bezpośrednio po relacji na temat męczenników perskich jako reakcja cesarza na wieść o prześladowaniach⁹.

Datowanie wersji syryjskich jest jedynie hipotetyczne. Dość enigmatyczna wzmianka o planie odbudowy świątyni jerozolimskiej, obecna w wersji krótszej (A 13), uznana została przez badaczy za nawiązanie do podobnego pomysłu Juliana Apostaty¹⁰. Jeżeli w istocie tak jest¹¹, to *terminus post quem* powstania akt syryjskich

⁶ Gernot Wießner uważał, że obie wersje pochodzą od wspólnego źródła, a Paul Devos i Kyle Smith uznali, że Sozomen wykorzystał istniejącą syryjską wersję A, zob. P. Devos, *Sozomène et les Actes syriaques de S. Syméon bar Sabbâ'e*, „Analecta Bollandiana” 1966, nr 84, s. 444–456; G. Wießner, *Zur Märtyrerüberlieferung aus der Christenverfolgung Schapurs II*, Göttingen 1967, s. 40–43; K. Smith, *The Martyrdom and History of Blessed Simeon Bar Šabba'e*, Piscataway 2014, s. xxxviii, nota 67. Por. także Ph. Wood, *The Chronicle of Seert. Christian Historical Imagination in Late Antique Iraq*, Oxford 2013, s. 55, który przyjmuje hipotezę Wießnera.

⁷ Por. H. Leppin, *The Church Historians (I): Socrates, Sozomenus, and Theodoretus* [w:] *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Fourth to Sixth Century A.D.*, ed. by G. Marasco, Leiden–Boston 2003, s. 223–225.

⁸ Por. P. Devos, *Sozomène*, s. 444, który słusznie zwraca uwagę na to, że Sozomen nie musiał korzystać z greckiego tłumaczenia tekstu syryjskiego, jak zakładał to P. Peeters, *La 'Passionnaire d'Adiabène'*, „Analecta Bollandiana” 1925, nr 43, s. 262–263. O znajomości przez Sozomena języka syryjskiego zob. G.Ch. Hansen, *Einleitung* [w:] *Sozomenus, Kirchengeschichte*, herausgegeben von J. Bidez, eingeleitet, zum Druck besorgt und mit Registern versehen von G.Ch. Hansen, Berlin 1960, s. lxxv.

⁹ Sozomen, *HE*, II, 15 (s. 69, 20–70, 19). Kwestia autentyczności i datacji listu Konstantyna do Szapura II, zawartego w dziele Euzebiusza z Cezarei, jest sporna, zob. D. Frendo, *Constantine's Letter to Shapur II: Its Authenticity, Occasion, and Attendant Circumstances*, „Bulletin of the Asia Institute” 2001, nr 15, s. 57–69 (autor broni autentyczności listu i proponuje datować go na rok 325); K. Mosig-Walburg, *Die Christenverfolgung Šhâpûrs II. vor dem Hintergrund des persisch-römischen Krieges* [w:] *Inkulturation des Christentums im Sasanidenreich*, herausgegeben von A. Mustafa, J. Tubach, Wiesbaden 2007, s. 171–172, nota 4 (niemiecka badaczka uznała, że nawet jeżeli list taki istniał, to na pewno nie w zachowanej formie).

¹⁰ Por. K. Smith, op. cit., s. xxx.

¹¹ Z imienia Juliana wymienia jedynie późniejsza dłuższa wersja (B 14). W kwestii zamiaru Juliana, aby odbudować świątynię jerozolimską, wspomnianym nie tylko przez Ammiana Marcelina, ale również przez liczne źródła chrześcijańskie, zob. J.W. Drijvers, *Ammianus Marcellinus 23. 1. 2-3. The Rebuilding of the Temple in Jerusalem* [w:] *Cognito Gestorum. The Historiographic Art of Ammianus Marcellinus*, edited by J. den Boeft, D. den Hengst, H. Teitler, Amsterdam 1992, s. 19–26; D. Levenson, *The Ancient and Medieval Sources for the Emperor Julian's Attempt to Rebuild the Jerusalem Temple*, „Journal for the Study of Judaism” 2004, nr 35, s. 409–460.

byłby rok 363, *terminus ante quem* stanowi czas powstania *Historii* Sozomena, który znał już tę opowieść. Najwcześniejszy rękopis syryjski wersji A (*Vatic. syr.* 160) – zdaniem Józefa Assemaniego – pochodzi dopiero z wieku X¹², ale według Eugène’a Tisseranta jego datację można cofnąć do pierwszej połowy, jeżeli nie do pierwszej ćwierci wieku V¹³. Francuski kardynał zwrócił jednocześnie uwagę na podobieństwo w piśmie i interpunkcji rękopisu watykańskiego do najstarszego zachowanego rękopisu syryjskiego, *British Library Add.* 12,150, pochodzącego z Edessy i datowanego na podstawie informacji w kolofonie na listopad 411 roku, zawierającego uszkodzony wykaz męczenników z okresu panowania Szapura II¹⁴. Fakt ten zainteresował Kyle’a Smitha, dla którego datowanie edeskiego rękopisu na rok 411 ma spore znaczenie, gdyż pokazuje, że przekaz o prześladowaniach chrześcijan za Szapura jest stosunkowo późny, co może podważać jego historyczność¹⁵. Badacz wiąże rozpowszechnienie się zbioru legend na ten temat z początkiem wieku V i działalnością na dworze perskim Maruty, biskupa Martyropolis-Mayferkat, któremu przypisuje się niekiedy autorstwo akt męczenników perskich, a który odegrał z pewnością znaczącą rolę w reorganizacji Kościoła Persji¹⁶. Smith sugeruje, że jakieś wersje akt funkcjonowały w Persji jeszcze przed wizytą Maruty, lecz to właśnie mezopotamski biskup skopiował je i zabrał ze sobą na tereny cesarstwa, następnie dotarły one do Konstantynopola, gdzie skorzystał z nich Sozomen. Smith odrzuca natomiast pogląd,

¹² I.S. Assemanus, *Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codicum manuscriptorum catalogus*, t. 1, Romae 1759, s. 324: *Is codex conflatus est ex tribus voluminibus membranis: quorum primum, complectens Vitam S. Simeonis Stylitae, exaratum dicitur, anno Christi 474. Alterum volumen continet Acta Martyrum Orientalium et Occidentalium, a fol. 80. usque ad fol 219. Tertium volumen exhibet alia Sanctorum Martyrum Acta, uti supra sunt recensita, a fol. 220. usque ad finem. Quantum autem ex characteris forma conjici potest, haec duo posteriora volumina seculo decimo exarata videntur.*

¹³ E. Tisserant, *L’Église nestorienne* [w:] *Dictionnaire de théologie catholique*, t. 11, Paris 1931, kol. 166 (Tisserant zaproponował wcześniejsze datowanie fol. 80–219 wspomnianego rękopisu, które zawierają właśnie zbiór hagiograficzny obejmujący m.in. *passio* Symeona). P. Devos, *Notes d’hagiographie perse*, „*Analecta Bollandiana*” 1966, nr 84, s. 240, przyjął datowanie tego rękopisu ogólnie na pierwszą połowę V w. M. Kmoskó, *Praefatio* [w:] *Patrologia Syriaca*, s. 713, datuje zaś na rok 474 cały rękopis *Vatic. syr.* 160, a nie tylko jego pierwszą część, jak czynił to Assemani. O tradycji rękopiśmiennej obu wersji syryjskich zob. G. Wießner, *Zur Märtyrerüberlieferung*, s. 289.

¹⁴ Por. W. Wright, *Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum acquired since the Year 1838*, t. 2, London 1871, s. 631–633 (Wright początkowo nieprecyzyjnie datował wspomniany rękopis na rok 412, skorygował to jednak w t. 3, London 1872, na s. 1236). Zob. także: W.H.P. Hatch, *An Album of Dated Syriac Manuscripts*, Boston 1956, s. 52. Kolofon wymienia z imienia Jakuba, pisarza sporządzającego rękopis. Katalog męczenników został opublikowany wraz z tłumaczeniem angielskim w: W. Wright, *An Ancient Syrian Martyrology*, „*The Journal of Sacred Literature and Biblical Record*” 1865, nr 15, s. 45–47 oraz 1866, nr 8, s. 431–432.

¹⁵ Kanadyjski badacz nie bierze jednak pod uwagę tego, że jest to najstarszy w ogóle zachowany rękopis syryjski, co nie wyklucza istnienia wcześniejszych, lecz niezachowanych do naszych czasów przekazów.

¹⁶ K. Smith, op. cit., s. xxxi–xxxiii. O Marucie zob. E. Tisserant, *Marouta de Maypherqat (Saint)* [w:] *Dictionnaire de théologie catholique*, t. 10, Paris 1928, kol. 142–149; V. Calzolari, *Figures de l’hagiographie syriaque dans la tradition arménienne ancienne (Salita, Jacques de Nisibe, Maruta de Maypherqat)* [w:] *L’hagiographie syriaque*, ed. by A. Binggeli, Paris 2012, s. 156–163. O jego podróżach dyplomatycznych do Persji zob. L. Sako, *Le rôle de la hiérarchie syriaque orientale dans les rapports diplomatiques entre la Perse et Byzance aux Ier–VIIe siècles*, Paris 1986, s. 59–70.

iż to właśnie Maruta był autorem akt męczeństwa¹⁷. Jérôme Labourt uznał z kolei, że wykaz męczenników perskich w *British Library Add.* 12,150 związany jest z synodem w Seleucji-Ktezyfonie w 410 roku, mógł on jego zdaniem stanowić uzupełnienie oficjalnych akt synodalnych¹⁸.

W istocie teza przypisująca autorstwo zbioru martyrologicznego właśnie Marucie opiera się na kruchych przesłankach. Atrybucja ta jest potwierdzona przez późne świadectwo 'Abdiszo z Nisibis¹⁹, jednakże poświęcone mu przekazy z V wieku, na przykład wzmianki w *Historiach* Sokratesa Scholastyka i Sozomena, o tym milczą, wspominając jedynie, iż Maruta zebrał z różnych miejsc relikwie perskich męczenników (jak również relikwie z terenów cesarstwa) i złożył je w Mayferkat-Martyropolis²⁰. Sceptycznie zatem do tej atrybucji (zaproponowanej w nauce już w XVIII wieku przez Józefa Assemaniego²¹) podchodzili zarówno Jérôme Labourt²² oraz Paul Peeters²³, jak i Arthur Vööbus²⁴. Pomimo poważnych zastrzeżeń wysuwanych przez wspomnianych badaczy Leon Ter-Petrossian, na podstawie armeńskiego tłumaczenia akt dokonanego około 455 roku przez Abrahama Wyznawcę, uznał, że jego syryjski oryginał około 410 roku stworzył na podstawie wcześniejszych dzieł właśnie Maruta²⁵. Porównanie zbioru martyrologicznego z jedyną zachowaną

¹⁷ K. Smith, op. cit., s. xxxiii (argumentem dla Smitha jest głównie fakt, że Sozomen, znając działalność Maruty, nie podaje takiej informacji).

¹⁸ J. Labourt, *Le christianisme dans l'empire perse sous la dynastie Sassanide (224–632)*, Paris 1904, s. 55–56, nota 3.

¹⁹ 'Abdisho' bar Brika (Abdiszo z Nisibis, w zlatynizowanej formie Ebed Jesu) był twórcą datowanego na 1298 r. *Katalogu*, w którym odnotował wszystkich ważniejszych pisarzy nestoriańskich. Jego dzieło powstało w XIII w., zob. Ph. Wood, op. cit., s. 122–123. Wydanie: I.S. Assemanus, *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana*, t. III/1: *De scriptoribus Syris Nestorianis*, Romae 1725, s. 3–362 (informacje o Marucie na s. 73).

²⁰ Zob. np. *Vita Marutha* 8 (J. Noret, *La Vie grecque ancienne de S. Maruta de Mayferkat*, „Analecta Bollandiana” 1973, nr 91, s. 86); R. Marcus, *The Armenian Life of Marutha of Maipherkat*, „Harvard Theological Review” 1932, nr 25, s. 52, 54, 67–68. Informacja ta została powtórzona w dziele Mariego z lat 40. XII w., poświęconym historii Chrystusa, apostołów i patriarchów, zob. *Maris Amri et Slibae De patriarchis nestorianorum commentaria*, ex codicibus Vaticanis edidit ac latine reddidit H. Gismondi, Romae 1896–1899 (o Marucie s. 14). O Mayferkat-Martyropolis (obecnie Silvan w południowej Turcji) zob. J.-M. Fiey, *Martyropolis syriacque*, „Le Muséon” 1976, nr 89, s. 5–38; idem, *Pour Oriens Christianus Novus. Répertoire des diocèses syriaques orientaux et occidentaux*, Beirut 1993, s. 109–110.

²¹ I.S. Assemanus, *Bibliotheca Orientalis...*, t. III/1, s. 73, nota 5.

²² J. Labourt, op. cit., s. 51–53. Labourt był pierwszym badaczem, który zanegował autorstwo Maruty.

²³ P. Peeters, *La date du martyre de S. Syméon, archeveque de Seleucie-Ctésiphon*, „Analecta Bollandiana” 1938, nr 56, s. 121–122. Uczony bollandysta nie odrzuca jednak tej hipotezy jednoznacznie, uznając problem autorstwa za sprawę niezbyt istotną. Zarówno P. Devos, *Les martyrs persans à travers leurs actes syriaques* [w:] *Atti del Convegno sul Tema: La Persia e il Mondo Greco-Romano*, Roma 1966, s. 222–223, jak i J.-M. Fiey, *Jalons pour une histoire de l'Église en Iraq*, CSCO 310, Louvain 1970, s. 86–87, są bardziej ostrożni i kategorycznie nie odrzucają autorstwa Maruty. Devos, idąc w ślad za Peetersem, uznał kwestię autorstwa *passio* Symeona za sprawę drugorzędną.

²⁴ A. Vööbus, *History of Asceticism in Syrian Orient*, t. I, Louvain 1958, s. 212–213.

²⁵ L. Ter-Petrossian, *Արքայաւ խոստովանողի Վկայք Արեւելիցք*, Erevan 1976; *L'attribution du recueil des passions des martyrs perses à Maroutha de Maypherqat*, „Analecta Bollandiana” 1979, nr 97, s. 129–130.

homilią Maruty wykazuje jednak znaczne różnice i sugeruje, że atrybucja ta jest późniejszą inwencją²⁶.

Ostatnio Philip Wood zwrócił uwagę na Sawmaia, biskupa Karka de Ledan, będącego łącznikiem między zbieraniem relikwii i aktami męczenników za panowania Szapura II, Jazdgarda I i Bahrama V. Występował on na synodzie w 410 roku, wspierając katolikos Ktezyfonu²⁷. Jednoznaczne przypisanie tej postaci autorstwa akt perskich męczenników z okresu panowania Szapura wydaje się niemożliwe, nie jest bowiem wsparte żadnymi świadectwami. *Kronika z Seert* przypisuje z kolei zebranie opowieści o męczennikach straconych za panowania Szapura II „w Persji” (Persydzie?) metropolicie Ahajowi (410–414), który przebywał w tym rejonie na polecenie króla Jazdgarda I, a następnie „spisał księgę o męczennikach Wschodu”. Na koniec anonimowy autor dodaje, że ów zbiór zawarł w swej *Historii kościelnej* Daniel, syn Miriam²⁸. Wszystkie powyższe atrybucje wyraźnie wskazują na początek V wieku i okres panowania Jazdgarda I jako czas powstania pierwotnego *passio* Symeona i akt męczenników perskich.

Nie wiemy również, gdzie powstała wersja krótsza, jakkolwiek Gernot Wießner wyraża przekonanie, że pierwotna wersja ABx została skomponowana w Seleucji-Ktezyfonie²⁹. Kyle Smith z kolei wyraża sceptycyzm względem łączenia miejsca powstania wersji krótszej³⁰ z Seleucją lub Karka de Ledan, gdyż jego zdaniem anonimowy autor nie zdradza bliższej znajomości żadnego z tych miast³¹.

Wersja dłuższa jest z pewnością późniejsza niż wersja krótsza, występuje w niej wiele anachronizmów, między innymi Symeon został w niej nazwany katolikossem, nie zaś metropolitą (B 1). Jej najstarszy rękopis powstał w VII lub IX wieku³², jakkolwiek Gernot Wießner podaje, że najstarszy rękopis tej wersji pochodzi z okresu nie wcześniejszego niż koniec V wieku, stąd uznał przełom V i VI wieku za jej *terminus ante quem*³³. Ponieważ ta rozbudowana wersja posiada wiele analogii z wersją A Wießner, jak już wspomniano, wysunął tezę, że wszystkie istniejące

²⁶ R. Murray, *Symbols of Church and Kingdom. A Study in Early Syriac Tradition*, Cambridge 1975, s. 34–35. Zob. E. Honigmann, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*, Brussels 1935, s. 5, nota 5.

²⁷ Ph. Wood, op. cit., s. 53–54.

²⁸ *Kronika z Seert* 69 (*Histoire nestorienne (Chronique de Séert)*, première partie (II), publiée par A. Scher, traduite par P. Dib [w:] *Patrologia Orientalis*, t. 5, Paris 1910, s. 324–325). Daniel, syn Miriam, tworzył w VII w., jest autorem *Historii kościelnej* obejmującej okres od narodzenia Chrystusa do początków V w. Dzieło Daniela było jednym ze źródeł, które wykorzystał autor *Kroniki z Seert*, zob. E. Degen, *Daniel bar Maryam. Ein nestorianischer Kirchenhistoriker*, „Oriens Christianus” 1968, nr 52, s. 45–80; *Die Kirchengeschichte des Daniel bar Maryam – eine Quelle der Chronik von Se’ert* [w:] *XVII. Deutscher Orientalistentag vom 21. bis 27. Juli 1968 in Würzburg. Vorträge*, t. 2, herausgegeben von W. Voigt (*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Supplement* 1. 2), Wiesbaden 1969, s. 511–516.

²⁹ G. Wießner, *Zur Märtyrerüberlieferung...*, s. 189.

³⁰ Kanadyjski badacz neguje koncepcje istnienia wersji ABx jako niepotrzebną i uznaje, że pierwotną wersją pasji Symeona jest wersja A, zob. K. Smith, op. cit., s. xxxviii, nota 67.

³¹ K. Smith, op. cit., s. xxix.

³² M. Kmoskó, op. cit., s. 714. Zob. R.W. Burgess, *The Dates of the Martyrdom of Simeon Bar Sabba’e*, „Analecta Bollandiana” 1999, nr 117, s. 26.

³³ G. Wießner, *Zur Märtyrerüberlieferung...*, s. 135, nota 7 i s. 198.

wersje (Sozomen, syryjskie wersje A i B) powstały na podstawie wspólnego źródła pochodzącego z IV wieku – ABx³⁴. Niedawno Philip Wood, na podstawie analizy wewnętrznej wersji dłuższej, zaproponował datowanie jej powstania na lata 30. VI wieku³⁵. Ponieważ relacja dłuższa jest późniejszą i znacznie rozwiniętą przeróbką wersji krótszej, stąd też w niniejszej pracy skupię się głównie na analizie tej ostatniej.

Ktokolwiek by był autorem wcześniejszej wersji pasji Symeona, w V wieku rosnący w siłę Kościół perski poszukiwał w swej przeszłości wydarzeń podkreślających autentyczność cierpień wspólnoty, które stanowiły rdzeń niezależnej tradycji hagiograficzno-historycznej. Wydaje się więc nie budzić wątpliwości, że zbiór martyrologiczny poświęcony męczennikom IV wieku swój ostateczny kształt zyskał w dwóch kolejnych stuleciach, będąc wyrazem rodzącej się odrębności Kościoła na Wschodzie³⁶. Gernot Wießner, badając szczegółowo zachowany materiał rękopiśmienny od VI do XIX wieku, uznał, że pasje Symeona bar Sabba'e oraz męczenników w Chuzestanie stanowią rdzeń późniejszej literatury martyrologicznej, datowanej w „erze naszych prześladowań”, co nawiązywało do systemu chronologicznego wykorzystanego przez Euzebiusza w jego dziele „O męczennikach palestyńskich”³⁷.

STRUKTURA *PASSIO* A SYMEONA

Anonimowy autor rozpoczyna od podkreślenia podobieństwa między prześladowaniami chrześcijan za sasanidzkiego króla Szapura II a o kilka stuleci wcześniej uciskaniem Żydów pod panowaniem seleukidzkiego króla Antiocha IV, przy czym obficie cytuje I Księgę Machabejską (1–5). Do opisywanych prześladowań Izraela w okresie machabejskim zostało przyrównane opodatkowanie chrześcijan przez Szapura II, a Symeon został przedstawiony i porównany do Judy Machabeusza. Autor chwali obu mężów jako kapłanów i wyzwolicieli, którzy umarli, by zbawić swój lud (6–9). Następnie przechodzi do wymiany korespondencji między Szapurem a Symeonem, w której biskup podkreślił, że śmierć Jezusa zwolniła chrześcijan od płacenia podatków, natomiast Szapur groził Symeonowi śmiercią w razie odmowy ich zebrania. Symeon uznał, że woli umrzeć niż uciskać swój lud podatkami (10–12). W Karka de Ledan Żydzi oskarżyli Symeona o współpracę z cesarstwem. Poinformowali Szapura, że niewymieniony z imienia „cezarsza” otrzymał od Symeona list (13). Symeon wraz z dwoma towarzyszami został więc zatrzymany w Seleucji-Ktezyfonie i przewieziony do Karka de Ledan, gdzie odmówił pokłonenia się królowi (14–16).

³⁴ Ibidem, passim.

³⁵ Ph. Wood, op. cit., s. 60–61.

³⁶ Ibidem, s. 57–64.

³⁷ G. Wießner, *Zur Märtyrerüberlieferung...*, s. 35–36. Pasja Symeona stała się wzorcowym utworem martyrologicznym, na którym opierali się autorzy późniejszych pasji. Przykładowo w *Aktach* Jakuba 199–200 (BHO 412) jego matka została porównana do Shmuni, matki siedmiu męczenników machabejskich (2 Mch 7, 20–29, w oryginale matki młodzieńców nie wymieniono z imienia, ale późniejsza tradycja nazywa ją Hanną, Miriam lub Solomonią).

Szapur prosił następnie biskupa, by ten uczcił słońce, oferując mu w zamian władzę i bogactwa. Symeon odmówił, Szapur skazał go więc na śmierć i zagroził, że zabije jego zwolenników (17–25). Wyprowadzany Symeon spotkał Gusthazada, wysokiej rangi eunucha i nauczyciela króla, który pokłonił się przed biskupem. Symeon zignorował go jednak, dowiedział się bowiem, że ten uczcił słońce, wówczas Gusthazad zdał sobie sprawę z konsekwencji swej apostazji i udał się do domu, gdzie przywdział żałobę. Po powrocie na dwór król dowiedział się o czarnym stroju eunucha i zapytał, czy ktoś z jego rodziny zmarł. Gusthazad wyjaśnił, że oplakuje swoją zdradę. Przyznał, że nieszczęrze uczcił słońce i nigdy tego już nie uczyni (26–31). Szapur nakazał stracenie Gusthazada, który poprosił władcę, by publicznie ogłosił, że zostanie stracony nie dlatego, że zdradził króla, ale ponieważ wyznaje chrześcijaństwo. Szapur zgodził się spełnić tę prośbę (32–33). W więzieniu Symeon dowiedział się o śmierci Gusthazada. Ucieszył się i pomodlił o męczeństwo dla siebie (34–37). W 3 godzinę Wielkiego Piątku, 14 dnia Nisan, Szapur wezwał Symeona, któremu dał kolejną szansę na ocalenie życia, ale biskup ponownie odmówił pokłonienia się przed królem lub uczczenia słońca (38–41). Stu biskupów, prezbiterów, diakonów i Synów Przymierza z różnych miast Persji zostało sprowadzonych na egzekucję. Symeon zachęcał ich do wytrwałości, Szapur z kolei miał nadzieję, że widok śmierci tak wielu ludzi skłoni Symeona do zmiany postawy (42–43). Po straceniu setki chrześcijan Symeon wraz z dwoma prezbiterami z Seleucji-Ktezyfonu był przygotowywany do egzekucji. Jeden z prezbiterów wpadł wówczas w przerażenie. Widząc to, jeden z widzów imieniem Pusai, stojący na czele królewskich rzemieślników, wykrzyknął słowa zachęty, za co został zatrzymany i sprowadzony przed oblicze Szapura. Król nakazał wyrwać mu język. Córkę Pusaia oskarżono o bycie chrześcijanką i również stracono. Jej śmierć kończy tekst (44–48).

POZOSTAŁE ŹRÓDŁA

Oprócz wspomnianych akt męczeństwa dysponujemy niewielkim zbiorem dodatkowych źródeł. Najważniejszym z nich są *Mowy (Demonstrationes) Afrahata*, współczesne opisywanym wydarzeniom³⁸. Znaczenie świadectwa Afrahata jest nie do przecenienia, tworzył on bowiem w Persji, prawdopodobnie w Adiabene, posiadał więc doskonałą wiedzę o Kościele perskim³⁹. W ostatnim *Demonstratio* (23,69), noszącym tytuł *O winnym gronie*, wskazuje daty związane z prześladowaniami chrześcijan przez Szapura i wcześniejszym nakazem zniszczenia świątyń chrześcijańskich. Afrahat podaje bowiem, że *Mowę* tę pisze w miesiącu Ab 656 roku ery Seleukidów

³⁸ *Aphraatis Sapientis Persae Demonstrationes*, edidit J. Parisot, *Patrologia Syriaca*, t. 1, Paris 1894 (*Mowy* 1–22), t. 2, Paris 1907, kol. 1–489 (*Mowa* 23, indeksy).

³⁹ O Afrahacie posiadamy bardzo niewiele informacji, zob. I. Hausherr, *Afraate* [w:] *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*, t. 1, Paris 1937, kol. 746–752. Zob. także A. Uciecha, *Afrahat, Mędrzec perski – stan badań*, „Słaskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2000, nr 33, s. 25–40.

i w 36 roku panowania Szapura, pięć lat po zniszczeniu kościołów, *anno quo et magna strages martyrum in orientali regione facta est...*⁴⁰ Do kwestii prześladowań odnosi się on jednak również we wcześniejszych *Mowach*. Do prześladowań odwołuje się Afrahat w *Liście synodalnym* do Kościoła w Seleucji-Ktezyfonie (*Demonstratio* 14)⁴¹, gdzie winą za ich rozpoczęcie obarcza samych chrześcijan, zwłaszcza przywódców Kościoła popełniających liczne grzechy (por. 14, 21), wzywając ich do nawrócenia. *Mowa* ta, przepelniona odwołaniami do wydarzeń biblijnych, nie wymienia jednak z imienia potępianego za swe czyny biskupa (zob. 14, 26–28). Ponieważ datowana jest ona na styczeń 344 roku, należy założyć, że jakieś wystąpienia antychrześcijańskie rozpoczęły się przed tą datą, a zatem najpóźniej w 343 roku⁴². Omawiany *List synodalny* stanowi dla niektórych badaczy dowód na to, że Symeon jeszcze żył w czasie jej powstania i to do niego, chociaż nie został on wymieniony z imienia, skierowany został ów *List*⁴³.

Poza tym o wspomnianych wydarzeniach piszą także autorzy innych źródeł. *Kronika Arbeli*⁴⁴ wspomina o prześladowaniach w tym mieście. Informuje ona, że 6 dnia

⁴⁰ Afrahat, *Demonstrationes* 23, 69 (*Patrologia Syriaca*, t. 2, Paris 1907, kol. 149, 7–8, tłum. Jeana Parisota). O trwaniu prześladowań w czasie powstawania *Mów* zob. także: Afrahat, *Demonstrationes* 21, 23 (*Patrologia Syriaca*, t. 1, Paris 1894, kol. 989–990).

⁴¹ Por. zwłaszcza Afrahat, *Demonstrationes* 14, 4 (*Patrologia Syriaca*, t. 1, kol. 581). O stosunku Afrahata do prześladowań chrześcijan zob. A. Uciecha, *Postawa duchowieństwa Kościoła perskiego w czasie prześladowań Szapura II* [w:] *Vobis Episcopus vobiscum christianus*, red. W. Myszor, A. Malina, Katowice 2004, s. 278–287; W. Teister, A. Uciecha, *Postawa chrześcijan Kościoła perskiego w czasie prześladowań Szapura II*, „Vox Patrum” 2012, nr 32, s. 711–720.

⁴² Afrahat, *Demonstrationes* 14, 50 (*Patrologia Syriaca*, t. 1, kol. 723–726), podaje, że list został napisany w miesiącu Szemat 655 r. ery Seleukidów i w 35 r. panowania Szapura.

⁴³ Zob. M.J. Higgins, *Aphraates' Dates for Persian Persecution*, „Byzantinische Zeitschrift” 1951, nr 44, s. 268–271; M.-J. Pierre, *Introduction* [w:] Aphraate le Sage Persan, *Les Exposes I–X*, Paris 1988, s. 87–88. Już J. Labourt, *Le christianisme dans l'empire perse sous la dynastie Sassanide (224–632)*, s. 27–28, uznał, że celem krytyki zawartej w tym utworze był właśnie Symeon, jakkolwiek uważał, że była to krytyka pośmiertna. Należy wszakże zaznaczyć, że symboliczno-biblijny język tego utworu nie jest jednoznaczny. Przykładowo J.-M. Chavanis, *Les lettres d'Afrahat le sage de la Perse. Étudiées au point de vue de l'histoire et de la doctrine*, Paris 1907, s. 18, nie dostrzegła w nim żadnych aluzji do prześladowań, co więcej datowanie tego listu na początek 344 r. stanowi dla niego argument za tym, że prześladowania musiały się rozpocząć dopiero w tym roku. Francuski badacz podkreśla, że kilka miesięcy później Afrahat skomponował *Mowę* 21 poświęconą prześladowaniom, co – jak sądzi – potwierdza jego konstatacje. Chavanis uznał, że w momencie pisania *Mowy* 21 prześladowania nie dotknęły jeszcze Adiabeny, a w okresie pisania dwóch ostatnich *Mów* sytuacja chrześcijan w tym regionie znacznie się pogorszyła (s. 18–22). J.-M. Fiey, *Notule de littérature syriaque. La Démonstration XIV d'Aphraate*, „Le Muséon” 1968, nr 81, s. 449–454, zaproponował antedatowanie *Listu synodalnego* na 329 r. i powiązanie go z kontrowersjami wokół poprzednika Symeona na stołecznym biskupstwie – Papy. G. Nedungatt, *The Authenticity of Aphrahat's Synod Letter*, „Orientalia Christiana Periodica” 1980, nr 46, s. 62–88, uznał z kolei, że list został napisany po fali prześladowań z 341 r., w okresie wakatu na biskupiej stolicy Seleucji-Ktezyfonu. R.W. Burgess, op. cit., s. 41–42, moim zdaniem słusznie uważa, że wspomniany *List* nie odnosi się do skutków Wielkiej Masakry, lecz do innej, wcześniejszej fali prześladowań.

⁴⁴ A. Mingana, *Sources syriaques*, t. 1, Mossoul 1907, s. 1–271. Należy przy tym odnotować sporny charakter tego źródła, który Alphons Mingana wydał z odnalezionego przez siebie rękopisu. Część badaczy podawała w wątpliwość autentyczność utworu (J.-M. Fiey, *Auteur et date de la Chronique d'Arbelès*, „L'Orient Syrien” 1967, nr 12, s. 265–302, uznał wręcz, że jej autorem był sam Mingana).

miesiąca Nisan 31 roku panowania Szapura (= 30 marca 340 n.e.) władca wydał edykt nakazujący zabicie wszystkich chrześcijan w Persji i zburzenie ich kościołów. Następnie podwoił wymiar podatku nałożonego na chrześcijan i ponowił edykt o zabijaniu chrześcijan. Akcja władz wymierzona była przede wszystkim przeciwko hierarchii kościelnej. Symeon bar Sabba'e został uwięziony wraz z kapłanami i diakonami, a następnie doprowadzony do Karka de Ledan. Tam po wielu torturach stracono go w Wielki Piątek, a rzeź chrześcijan na wschodzie trwała od tego dnia do Niedzieli Wielkanocnej. W Adiabene chrześcijanie cieszyli się jednak sympatią mowbeda Pagrašpi, dlatego zginęło tu jedynie kilka osób, ale w następnym roku Pagrašpi zmarł, został zastąpiony przez Tamszabora i rzeź dokonała się także w tym rejonie. W 35 roku panowania Szapura (= 343/344 n.e.) biskup Arbeli Jan został uwięziony wraz z prezbiterem Jakubem. Byli oni przetrzymywani w bliżej nieznanym Hesna da-Bedigar przez rok, a następnie stracili życie wraz z licznymi współbraćmi⁴⁵. Jego następca Abraham II również poniósł śmierć 5 dnia miesiąca Szebet (= 5 lutego 346 n.e.)⁴⁶. Prześladowania trwały jeszcze za następnego biskupa Maran Zeka do roku 662 ery Seleukidów (= 350/351 n.e.)⁴⁷.

Osobny rozdział Symeonowi poświęca *Kronika z Seert*⁴⁸. Jej anonimowy autor podaje, że Symeon był archidiaconem metropolity Papy, a gdy ten został sparaliżowany, zarządzał majątkiem Kościoła. Niebawem popadł w konflikt ze swoim biskupem, gdy został ustanowiony nowym metropolitą przez niechętny Papię episkopat i wiernych. Papa upomniał go i przepowiedział, że za spowodowanie schizmy czeka go męczeńska śmierć. Symeon usprawiedliwiał się tym, że został wyniesiony wbrew swej woli. Wkrótce doszło między nimi do kompromisu i Papa zgodził się, aby Symeon został jego następcą⁴⁹. Po śmierci cesarza Konstantyna, w 31 roku panowania Szapura, król królów rozpoczął przygotowania do wojny z cesarstwem i zaatakował Nisibis, został jednak przez Rzymian odparty⁵⁰. Autor *Kroniki* podaje, że władca bardzo miłował Symeona, lecz perscy Żydzi donieśli mu, że biskup nawrócił czołowych magów, a nawet matkę króla na chrześcijaństwo⁵¹. Wówczas Szapur rozpoczął gwałtowne i bezwzględne prześladowania, które trwały 40 lat⁵². W okolicach Nisibis prześladowania miały trwać 6 lat, a następnie zostać odwołane⁵³. Żydzi ponownie

Peter Kawerau we wprowadzeniu do reedycji *Kroniki* broni z kolei jej autentyczności (por. *Die Chronik von Arbela*, herausgegeben von P. Kawerau, CSCO 468, Louvain 1985, s. 11). Ostatnio wątpliwości te próbowały ostatecznie rozwiązać Ch. Jullien, F. Jullien, *La Chronique d'Arbèles. Propositions pour la fin d'une controverse*, „Oriens Christianus” 2001, nr 85, s. 41–83. Zob. także I. Ramelli, *Il 'Chronicon di Arbela': una messa a punto storiografica*, „Aevum” 2006, nr 80, s. 145–164.

⁴⁵ *Kronika Arbeli* 12 (s. 50–55). Oprócz Jana i Jakuba z imienia zostali wymienieni prezbiter Narsaj oraz diakoni Ananiasz i Rehima.

⁴⁶ Ibidem, 13 (s. 55–56).

⁴⁷ Ibidem, 14 (s. 56–57).

⁴⁸ *Kronika z Seert* 27 (*Patrologia Orientalis*, t. 5, s. 296–305).

⁴⁹ Ibidem, 27 (*Patrologia Orientalis*, t. 5, s. 296).

⁵⁰ Ibidem, 27 (*Patrologia Orientalis*, t. 5, s. 297).

⁵¹ Ibidem, 27 (*Patrologia Orientalis*, t. 5, s. 297).

⁵² Ibidem, 27 (*Patrologia Orientalis*, t. 5, s. 298–299).

⁵³ Ibidem, 27 (*Patrologia Orientalis*, t. 5, s. 299).

oskarżali metropolitę o sprzeciwianie się rozkazom króla. Szapur nakazał mu się stawić przed swym obliczem, a następnie rozkazał Symeonowi nałożyć podatek od każdego mnicha przebywającego w klasztorze oraz podwoił trybut od każdego wierzącego. Metropolita dwukrotnie odmówił królowi⁵⁴. Ten w końcu zażądał, aby Symeon wyrzekł się swojej wiary, a przyjął religię słońca i ognia. Z powodu oporu Symeona Szapur skazał go i jego towarzyszy na śmierć przez ścięcie, co dokonało się w piątek, dniu ukrzyżowania Chrystusa, o 9 godzinie dnia. Następnie jego ciało zostało w nocy zabrane i ukryte. Autor podaje, że Symeon był biskupem 28 lat, umęczony zaś został 13 lub 14 Nisan⁵⁵. Po śmierci Symeona i jego towarzyszy Szapur ogłosił, że religia chrześcijańska ma zostać zniesiona, a ci, którzy nie wyrzekną się swej wiary, mają zostać zabici. Widząc jednak, że wielkie tłumy chrześcijan są gotowe na śmierć, wstrzymał ich prześladowanie, aby nie stracić wpływów z podatków⁵⁶. Podsumowując prześladowania Szapura, autor podaje, że miało wówczas zginąć 160 000 osób⁵⁷.

Poza wspomnianymi wyżej źródłami dodatkowych informacji chronologicznych dostarczają listy episkopalne zachowane w późniejszych przekazach⁵⁸.

HISTORYCZNOŚĆ WYDARZEŃ, PROBLEMY CHRONOLOGICZNE

Dyskusję na temat problemów z dokładnym chronologicznym umiejscowieniem śmierci Symeona rozpoczął w 1907 roku wydawca akt Symeona i ich tłumacz na język łaciński, węgierski badacz Mihály Kmoskó. Zwrócił on uwagę na lukę chronologiczną w aktach męczenników perskich między 7 a 15 rokiem prześladowań, którą próbował wytłumaczyć przez antedatowanie prześladowań o 4–5 lat, i zaproponował datę 13 kwietnia 344 roku⁵⁹.

Kwestię datowania śmierci Symeona podjął pod koniec okresu międzywojennego słynny bollandysta Paul Peeters. Podał on też węgierskiego badacza krytyce⁶⁰

⁵⁴ Ibidem, 27 (*Patrologia Orientalis*, t. 5, s. 299–300).

⁵⁵ Ibidem, 27 (*Patrologia Orientalis*, t. 5, s. 300–304).

⁵⁶ Ibidem, 27 (*Patrologia Orientalis*, t. 5, s. 304).

⁵⁷ Ibidem, 27 (*Patrologia Orientalis*, t. 5, s. 305).

⁵⁸ Listy episkopalne, zawarte w kilku źródłach późnej proveniencji – autorstwa Eliasza z Nisibis (*Eliae metropolitae Nisibeni Opus chronologicum*, ed. E.W. Brooks, CSCO, seria III, tom 7, Parisiis 1910), Mariego, Amra i Sliby, Grzegorza Bar Hebraeusa (*Gregorii Barhebraei Chronicon ecclesiasticum*, ediderunt J.B. AbbeLoos, Th.J. Lamy, t. 3, Parisiis-Lovanii 1877) oraz wspomnianą wyżej *Kronika z Seert* – zostały zestawione i poddane analizie przez M.J. Higginsa, *Chronology of the Fourth-Century Metropolitans of Seleucia-Ctesiphon*, „*Traditio*” 1953, nr 9, s. 45–99, a ostatnio przez R.W. Burgessa, op. cit., s. 29–32. Listy dostarczają informacji o okresie sprawowania episkopatu przez Symeona, przypisując mu z zasady 18 lat pełnienia tej funkcji (z wyjątkiem Grzegorza Bar Hebraeusa, który pisze o 13 latach jego biskupstwa).

⁵⁹ M. Kmoskó, *Praefatio*, s. 703–704. Datację Kmoskó przyjęła N. Pigulevskaja, *Les villes de l'État Iranien aux époques parthe et sassanide*, Paris 1963, s. 117–118.

⁶⁰ P. Peeters, *La date...*, s. 133–139. W niniejszej pracy ograniczymy się jedynie do ogólnych informacji o najważniejszych pracach dotyczących datowania męczeństwa Symeona, które ukazały się

i zaproponował, aby na podstawie wersji B wyznaczyć datę męczeństwa Symeona na 17 kwietnia 341 roku. Wersja B podaje, że śmierć Symeona nastąpiła w Wielki Piątek 14 dnia miesiąca Nisan 31 roku panowania Szapura⁶¹. Wprawdzie 31 rok panowania Szapura przypada na rok 340 n.e., nie zaś na rok 341, to jednak dla Peetersa ważniejszy był synchronizm Wielkiego Piątku i 14 dnia miesiąca Nisan⁶². Argumentu za słusnością tej tezy Peeters doszukiwał się w liturgicznym wspomnieniu Symeona, które w synaksarionie Sirmonda i ewangeliarzu melkickim przypada właśnie na 17 kwietnia (jakkolwiek synaksariony zazwyczaj wspominają Symeona 14 kwietnia)⁶³, a jednocześnie rok 341 n.e. jest tym, w którym w Wielki Piątek przypadał 14 Nisan. Wprawdzie przesunęło to datę śmierci Symeona o rok (341 rok n.e. to 32, a nie 31 rok Szapura, zaś żadne źródło nie podaje, że śmierć biskupa nastąpiła w 32 roku panowania tego władcy), ale Peeters wyjaśnił tę rozbieżność, sugerując, że obecna w źródłach data 31 roku panowania Szapura nie dotyczy samej egzekucji, a wydania edyktu królewskiego nakazującego zniszczenie chrześcijańskich kościołów. Podobnie uczony bollandysta potraktował zakończenie *Mowy* 23 Afrahata – wyrażenie „tego roku” nie odnosi się, jego zdaniem, do czasu jej powstania, a do zniszczenia kościołów, sugerując, że do obu wydarzeń (zniszczenia kościołów i Wielkiej Masakry) doszło w tym samym czasie⁶⁴.

Propozycję skrajnej reinterpretacji datowania wysunął w tym czasie Martin Higgins⁶⁵. Amerykański badacz uznał, że kalendarz, według którego datowano to wydarzenie, był kalendarzem perskim, ale oryginalne nazwy miesięcy perskich zostały w nim zastąpione nazwami syryjskimi. Jego zdaniem miesiąc Nisan to w istocie perski miesiąc Frawardin przypadający na początek roku. Na tej podstawie zaproponował datę 14 września 344 roku jako moment męczeństwa Symeona, natomiast Wielką Masakrę chrześcijan umiejscowił między 14 a 24 września tego samego roku⁶⁶. Ta rewolucyjna teza spotkała się w nauce z krytyczną reakcją.

W latach 80. XX wieku Timothy Barnes, łącząc przekaz wersji B *passio* Symeona z *Mowami* Afrahata, zaproponował datę 28 marca 340 roku. Barnes skorygował końcowy *passus* 23 *Mowy* Afrahata, odwołując się przy tym do jednego z dwóch

w XX w., bardziej szczegółowa analiza hipotez Paula Peetersa i Timothy Barnes’a w: R. W. Burgess, op. cit., s. 14–18.

⁶¹ Sozomen nie podaje w swej *Historii* żadnej precyzyjnej wskazówki umożliwiającej datowanie zgonu Symeona, mówi jedynie o tym, że do jego męczeńskiej śmierci doszło w Wielki Piątek, nie wyszczególnia dnia ani roku. Syryjska wersja A datuje ją z kolei na Wielki Piątek 14 Nisan 31 r. Szapura i 117 r. Sasanidów.

⁶² P. Peeters, *La date...*, s. 132–133.

⁶³ Ibidem, s. 119–120.

⁶⁴ Ibidem, s. 132–133. Z argumentacją Peetersa zgodził się P. Devos, *Notes...*, s. 246–248, wysuwając dodatkowe argumenty przeciwko koncepcji Kmoskó, mające pokazać, że o prześladowaniach chrześcijan w Persji donoszą także wcześniejsze *Demonstrationes* Afrahata, w tym wspomniany wyżej *List synodalny* (*Mowa* 14), datowany na styczeń–luty 344 roku, a zatem na okres przed sugerowaną przez węgierskiego badacza datą męczeństwa Symeona.

⁶⁵ Por. M.J. Higgins, *Date of Martyrdom of Simeon bar Sabbae*, „Traditio” 1955, nr 11, s. 1–35. Zob. także: idem, *Chronology...*, s. 48–61, 93–94.

⁶⁶ Idem, *Date...*, s. 35.

zachowanych rękopisów, uznanych przez wydawców za gorszy. Dzięki temu zabiegowi kluczowe zdanie Afrahata oznaczało, że Pers stworzył ją pięć lat po zniszczeniu kościołów i prześladowaniach na wschodzie, do których doszło w jednym roku⁶⁷.

Kilkanaście lat temu Richard Burgess, powracając do tezy Kmoskó, zaproponował nową datę męczeństwa Symeona. Uznał on, że kalendarz wykorzystywany do celów datacji w aktach był perskim kalendarzem żydowskim⁶⁸. Burgess podkreśla podstawowe znaczenie przekazu Afrahata, jedynego współczesnego wydarzeniom, który w ostatnim ze swych *Demonstrationes* (23, 69), datowanym na rok 345, wskazuje, że Wielka Masakra rozegrała się w 36 roku panowania Szapura (= 656 rok ery Seleukidów) przed miesiącem Ab, pięć lat po zniszczeniu chrześcijańskich kościołów. 36 rok panowania Szapura rozpoczął się 1 września 344 n.e., a 656 rok Seleukidów – 24 września tegoż roku. Miesiąc Ab 36 roku Szapura i 656 roku Seleukidów wypadał z kolei od 17 lipca do 15 sierpnia 345 roku. Zniszczenie kościołów nastąpiło pięć lat wcześniej, to znaczy w 31 roku panowania Szapura (między 20 września 339 r. a 7 września 340 r.). Na tej podstawie Burgess ustalił datę wydania edyktu nakazującego zniszczenie świątyń chrześcijańskich na 20 marca 340 roku, śmierć Symeona na 13 kwietnia 344 roku, a Wielkiej Masakry na 3 lub 5 kwietnia roku 345⁶⁹.

W 2014 roku ukazało się wznowienie akt Symeona wraz z angielskim tłumaczeniem dokonany przez Kyle'a Smitha, który również napisał wprowadzenie do tego wydania. Dla autora, podchodzącego sceptycznie do kwestii historyczności opisywanych w aktach wydarzeń⁷⁰, kwestia ich datowania nie jest nawet sprawą drugorzędną.

⁶⁷ T.D. Barnes, *Constantine and the Christians of Persia*, „The Journal of Roman Studies” 1985, nr 75, s. 128–129.

⁶⁸ R.W. Burgess, op. cit., s. 16–17. Jego zdaniem nie ma zatem w źródłach mowy o księżycowym 14 dniu miesiąca Nisan, rozumianym jako dzień pełni księżyca, liczonym według komputystów chrześcijańskich, gdyż w prawdziwym kalendarzu żydowskim 14 Nisan jedynie sporadycznie przypadają na pełnię.

⁶⁹ R.W. Burgess, op. cit., s. 37–43.

⁷⁰ Smith sugeruje nawet, że prześladowań chrześcijan za Szapura w istocie nie było. Formułując tę śmiałą tezę, powołuje się na dość wątpliwe argumenty – np. brak wzmianek o prześladowaniach w dziełach Efrema Syryjczyka i traktowanie przez niego Szapura II jako narzędzia Opatrzności Bożej, zob. K. Smith, op. cit., s. xxvii–xxviii. Takie podejście jest trudne do zaakceptowania, zwłaszcza że o prześladowaniach wprost pisze współczesny im, mieszkający w Persji Afrahat, nie ma natomiast żadnych powodów, aby podważać jego świadectwo. Ocena Szapura przez Efrema ma związek z panowaniem cesarza Juliana, za którego apostazję karą była utrata przez cesarstwo miasta Nisibis. W literaturze chrześcijańskiej nie jest wyjątkiem, że poganie lub barbarzyńcy stają się narzędziem boskiej kary za grzechy chrześcijan. Wystarczy przywołać tutaj *De gubernatione Dei* Salwiana z Marsylii, który w upadku cesarstwa widział właśnie karę boską. W wizji Salwiana barbarzyńcy stają się narzędziami wykorzystywanymi przez Boga w celu wymierzenia kary, czyniąc ich, z powodu ich moralnej wyższości, panami nad zepsutymi Rzymianami. W żaden sposób nie oznacza to jednak, że Salwian negocjował zbrodnie dokonywane przez nich na ludności rzymskiej.

PASSIO POLIKARPA ZE SMYRNY

Jak widać, niemalże każdy z badaczy próbował, stosując różne metody i nieraz wręcz ekwilibrystyczne zabiegi, pogodzić datę podaną w aktach męczeństwa z innymi źródłami. Najwięcej problemu stanowi oczywiście kwestia synchronizmu Wielkiego Piątku i 14 Nisan, rozwiązana na różne sposoby przez Peetersa, Higginsa i Burgessa.

Cofnijmy się jednak o dwa stulecia, do czasu powstania *passio* Polikarpa ze Smyrny⁷¹. Zachowało się ono w liście Kościoła w Smyrnie skierowanym do gminy w Filomelium we Frygii – prawdopodobnie inne gminy również otrzymały ten list. Nie wiadomo, kiedy dokładnie Polikarp został stracony, różni badacze datują to wydarzenie na okres między rokiem 155 a 177⁷².

Anonimowy autor *passio* Polikarpa zawarł w nim teologię męczeństwa, uznając je za powtórzenie pasji Chrystusa⁷³. Wyraźnie można dostrzec w tym utworze celowe porównania obu wydarzeń. Kilka dni przed swym zatrzymaniem Polikarp udał się do podmiejskiego majątku, gdzie spędzał czas na modlitwie, podobnie jak Jezus w Getsemani (*Passio Polycarpi* 5, 1), Polikarp tak jak Jezus modlił się w noc poprzedzającą mękę (*Passio Polycarpi* 14, 1–3). Biskup został zdradzony przez przyjaciela, podobnie jak Jezus przez Judasza (*Passio Polycarpi* 6, 1–2). Naczelnik miejscowej policji nosił imię Herod (*Passio Polycarpi* 6, 2). Polikarp został pojmany w piątek, zaś strażnicy wyprawili się przeciw niemu jak na zbójcę (*Passio Polycarpi* 7, 1). Biskup wjechał do Smyrny na osiołku (*Passio Polycarpi* 8, 1) i, jak Jezus przed obliczem Piłata, stanął przed obliczem prokonsula (*Passio Polycarpi* 9, 2). Inicjatorami umęczenia Polikarpa byli Żydzi (*Passio Polycarpi* 12, 2–13, 1). W swej modlitwie Polikarp raduje się, że został uznany za godnego udziału w kielichu Chrystusa (*Passio Polycarpi* 14, 1–2). W końcu anonimowy autor wprost pisze: „męczenników kochamy jako uczniów i naśladowców Pana, a jest to rzeczą słuszną, gdyż w stopniu niezrównanym oddali się oni na służbę swojemu Królowi i Mistrzowi”⁷⁴. Również

⁷¹ Ogólnie o samym Polikarpie zob. J.M. Kozłowski, *Płonął ogniem, a nie spalał się... Analiza i interpretacja Martyrium Polycarpi 15, 2*, Warszawa 2014, s. 14–15. W kwestii datacji *passio Polycarpi* zob. C.R. Moss, *On the Dating of Polycarp. Rethinking the Place of the Martyrdom of Polycarp in the History of Christianity*, „Early Christianity” 2010, nr 4, s. 539–574; J.M. Kozłowski, op. cit., s. 161–174.

⁷² Por. H. Grégoire, P. Orgels, *La véritable date du martyre de Polycarpe (23 février 177) et le 'Corpus Polycarpianum'*, „Analecta Bollandiana” 1951, nr 69, s. 1–38; H.-I. Marrou, *La date du martyre de Polycarpe*, „Analecta Bollandiana” 1953, nr 71, s. 5–20; P. Brind’amour, *La date du martyre de Polycarpe (23 février 167)*, „Analecta Bollandiana” 1980, nr 98, s. 456–462. O autentyczności *passio* zob. V. Saxon, *L'authenticité du 'Martyre de Polycarpe': bilan de 25 ans de critique*, „Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité” 1982, nr 94, s. 979–1001.

⁷³ Zob. H. Delehay, *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles 1966, s. 19–20.

⁷⁴ *Passio Polycarpi* 17, 3 (*The Apostolic Fathers*, with an English Translation by K. Lake, t. 2, London–New York 1917, s. 336): τὸς δὲ μάρτυρας ὡς μαθητὰς καὶ μιμητὰς τοῦ κυρίου ἀγαπῶμεν ἄξιως ἔνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον βασιλέα καὶ διδάσκαλον... Gdy odnosi się ten utwór do męczeństwa Symeona, istotne jest także, że prokonsul usilnie próbował nakłonić Polikarpa do odstępstwa (*Passio Polycarpi* 9–11).

Żydzi, „podobnie jak domagali się od Piłata zabicia Chrystusa”⁸³ (A 13). Następnie autor *passio* wprost mówi: „Jak podobne są te fałszywe świadectwa przeciw Symeonowi do kłamliwych świadectw składanych przeciw jego Panu!”⁸⁴ (A 13).

Podobnie znaczenie ma zaparcie się Gusthazada, wysoko postawionego eunucha i piastuna Szapura, który pod presją króla czcił słońce (A 26)⁸⁵. Opis ten nawiązuje do zaparcia się apostoła Piotra⁸⁶. Po spotkaniu z Symeonem, który w milczeniu odwrócił się od niego (A 26)⁸⁷, Gusthazad zdał sobie sprawę ze swego grzechu, przywdział czarny ubiór i publicznie przyznał się do bycia chrześcijaninem, za co został stracony w Wielki Czwartek 13 dnia miesiąca Nisan. Opowieść o Gusthazadzie zajmuje pokaźną część *passio* (w krótszej wersji syryjskiej stanowi ona 8 z 48 rozdziałów: A 26–33). W syryjskiej wersji A podkreślona została również wiara w zmartwychwstanie (np. A 43), do czego nawiązuje też umiejscowienie egzekucji Symeona 14 dnia miesiąca Nisan. W jego przypadku śmierć jest równoznaczna z narodzinami dla nieba, stąd połączenie tych dwóch, jakże ważnych w chrześcijaństwie dni w jedno. Rozdział 37 wersji A w taki sposób umiejscawia egzekucję metropolity: „Tej nocy o świcie 14 dnia męki Naszego Zbawiciela”⁸⁸. W następującej potem modlitwie straceńca słyszymy: „Jezu, uczyn mnie godnym, bym w ten Twój dzień i w tej godzinie Twej męki również mógł przyjąć ten kielich i pić z niego (zob. Mk 10, 38). Tęsknię, by pokolenia po mnie mogły rzec: *W dzień swego Pana został zabity* i radują się tym, że rodzice będą mogli uczyć swych synów: *Symeon został wysłuchany i, jak jego Bóg, został ofiarowany 14. w Piątek*”⁸⁹. Jednocześnie autor pasji porównuje Symeona również do Piotra, opoki, na której rodzi się Kościół. Bezpośrednio poprzedzający opis męczeństwa passus porównuje Symeona do Piotra, „rybaka, który złowił Boski połów” (A 34)⁹⁰.

⁸³ Ibidem, kol. 739, 2–3: *أب وَايَهُ كَمَا فَصَلَهُمْ حَمَلَهُمْ وَجَعَلَهُمْ*.

⁸⁴ Ibidem, kol. 739, 12–13: *كَمَا فَصَلَهُمْ حَمَلَهُمْ وَجَعَلَهُمْ*.

⁸⁵ W wersji Sozomena (*HE* II, 9, 6 oraz 10, 1) imię to występuje w formie Usthazades (s. 62, 27 oraz 64, 12: Οὐσθαζάδης), Kmoskó przetłumaczył jego imię jako *Regni Nobilis*, zob. M. Kmoskó, op. cit., kol. 749. O epizodzie związanym z Gusthazadem zob. przede wszystkim: N.W. Pigulewska, *Шанур II и советник Гухиштазад* [w:] *Ближний и Средний Восток. Сборник статей в честь 70-летия проф. И. П. Петрушевского*, Moskwa 1968, s. 98–101; P. Devos, *Notes...*, s. 242–245.

⁸⁶ Zob. Mt 26, 69–75; Mk 14, 66–72; Łk 22, 54–61; J 18, 15–27.

⁸⁷ W wersji greckiej Symeon zganił Gusthazada, a nawet krzyknął na niego – por. Sozomen, *HE* II, 9, 6.

⁸⁸ *Martyrium Symeonis bar Sabba'e*, kol. 764, 26–766, 1: *هَذَا هُوَ يَوْمُ مَعْرَاةِ رَبِّنَا*.

⁸⁹ Ibidem, kol. 766, 3–10: *يَوْمَ نَبِيِّ رَبِّنَا*. To nawiązanie do śmierci Chrystusa było oczywiste dla czytelników wcześniejszej wersji *passio* Symeona. Przykładowo w wersji dłuższej (B 97) Symeon został stracony, podobnie jak Chrystus, o dziewiątej godzinie dnia, zaś po jego śmierci zapadły ciemności, a na wszystkich zgromadzonych padł strach (por. Mt 27, 45; Mk 15, 33 i Łk 23, 44).

⁹⁰ Ibidem, kol. 758, 21–22: *أَنَّ حَمَلَهُمْ وَجَعَلَهُمْ*. Przedstawienie Symeona jako nowego Piotra jest wyraźniejsze w wersji B, zob. Ph. Wood, op. cit., s. 58.

Mimo pewnych przesłanek nie można w sposób pewny precyzyjnie określić czasu męczeństwa Symeona i masakry chrześcijan. Możemy jedynie założyć, że między Wielką Masakrą a powstaniem ostatniej *Mowy* Afrahata upłynął pewien czas, być może prześladowania wybuchły jesienią 344 roku lub w okresie zimowym roku 344/345, czyli po zakończeniu sezonu walk w 344 roku, bowiem źródła hagiograficzne podają, że w czasie męczeństwa Symeona król przebywał w Chuzestanie, z dala od teatru działań wojennych⁹⁵. W 344 roku Szapur II stoczył z Rzymianami strategicznie ważną nocną bitwę pod Singarą, jakkolwiek kwestią sporną pozostaje, która strona odniosła w niej zwycięstwo⁹⁶. Wprawdzie opisywane sceny rozegrały się w Karka de Ledan, która miała być letnią, nie zaś zimową rezydencją króla, to jednak przypisanie jej tej funkcji budzi pewne wątpliwości⁹⁷. Pamiętajmy też, że drugi następca Symeona – Barb’asmin – miał zostać uwięziony w Karka de Ledan w lutym 345 roku, zaś stracony 9 stycznia roku 346⁹⁸, przypisywanie miastu roli letniej rezy-

tnęty Kościół na Wschodzie. W czasie pisania dwóch ostatnich *Mów* sytuacja chrześcijan w Persji wyraźnie się pogorszyła, zob. J.-M. Chavani’s, op. cit., s. 18–20.

⁹⁵ Dodatkowym argumentem za datowaniem początku krwawych prześladowań na koniec 344 r. jest przekaz *Kroniki* Hieronima, który umieszcza prześladowanie chrześcijan przez Szapura w 4 r. 280 Olimpiady (1 X 343–30 IX 344 n.e.) w siódmym roku panowania cesarza Konstancjusza (9 IX 343–8 IX 344 n.e.), zob. *Eusebius Werke*, t. 7: *Die Chronik des Hieronymus. Hieronymi Chronicon*, herausgegeben von R. Helm, Berlin 1956, s. 236, 5: *Sapor Persarum rex Christianos persequitur*. Zob. także R.W. Burgess, op. cit., s. 36.

⁹⁶ Nie tylko kwestia rozstrzygnięcia bitwy, ale również dokładne jej datowanie stanowi w historiografii kwestię sporną, zob. K. Mosig-Walburg, *Zur Schlacht bei Singara*, „Historia” 1999, nr 48, s. 330–384; V.A. Dmitriev, «Ночное сражение» под Сингарой: к вопросу о хронологии и военнополитических событиях середины IV в. н. э. в Верхней Месопотамии, „Проблемы истории, филологии, культуры” 2012, nr 3, s. 77–86; idem, *The “Night Battle” of Singara: Whose Victory?*, „Historia i Świat” 2015, nr 4, s. 65–70. Rosyjski badacz uznał, że w bitwie zwycięstwo odniosły wojska perskie, nie zaś rzymskie. Na froncie rzymsko-perskim walczące strony powstrzymywały się zimą od działań wojennych (zob. chociażby Ammianus Marcellinus, *Res gestae* 19, 9, 1 [*Ammianus Marcellinus*, with an English Translation by J.C. Rolfe, t. 1, London–Cambridge Mass. 1935, s. 514]), jakkolwiek istniały od tej reguły wyjątki, przykładowo zimowa kampania Herakliusza przeciw Persji w 627 r.

⁹⁷ Należy pamiętać, że wniosek taki jest oparty na przekazie *passio* Barb’asmina (P. Bedjan, *Acta Martyrum und Sanctorum*, t. 2, s. 299), podającego, że król przebywał właśnie w Karka de Ledan na przełomie roku, a zatem na przełomie sierpnia i września. W. Schwaigert, *Das Christentum*, s. 108–109, zwrócił jednak uwagę na niekorzystne warunki klimatyczne panujące latem w Chuzestanie, powołując się przy tym na relacje geografów muzułmańskich al-Mukaddasiego z X w. i al-Kazwiniego z XIII w., określających panujący tu latem klimat jako morderczy, a nawet przyrównując go do piekła. Schwaigert słusznie następnie pyta, czy pobyt w Karka de Ledan w miesiącach zimowych nie byłby znośniejszy. Rodzi się zatem wątpliwość, czy miasto w istocie pełniło funkcję letniej rezydencji. Inną kwestią pozostaje czas fundowania nowej stolicy. W wersji B 25 *passio* Symeona czytamy, że Szapur założył ją na „niedługo” przed procesem biskupa i osadził w niej jeńców z „Beth Arbaye, Singary, Beth Zab dai, Arzun, Qardu, Armenii i wielu innych miejsc”. Passus ten rodzi wiele wątpliwości, jeżeli bowiem w istocie miasto zostało zasiedlone jeńcami pozyskanymi niedawno w czasie wojny z Rzymem, to wcześnie umiejscowienie męczeństwa Symeona w latach 339–341 kłóci się z opisem już wzniesionego i funkcjonującego jako królewska rezydencja pałacu, jaki znamy z obu wersji *passio* Symeona, stanowiącego centrum sędownicze czy też rzemieślnicze. Poza tym, jeżeli w mieście istniała już ukształtowana wspólnota chrześcijańska z biskupem na czele, sugeruje to znów pewien wpływ czasu od sprowadzenia tu osadników (zob. W. Schwaigert, op. cit., s. 109).

⁹⁸ P. Bedjan, *Acta Martyrum und Sanctorum*, t. 2, s. 298, 303.

dencji króla nie stanowi zatem argumentu przeciwko umiejscowieniu tych wydarzeń w okresie zimowym⁹⁹.

Antedatowanie męczeństwa Symeona przez autora jego *passio* może wynikać z prozaicznych problemów z podaniem precyzyjnej chronologii przez autora tworzącego kilka dekad po tych wydarzeniach¹⁰⁰, lecz moim zdaniem prostszym i bardziej prawdopodobnym wyjaśnieniem jest przyjęcie, że owo przesunięcie wydarzeń również ma cel hagiograficzny. Tradycja związana z prześladowaniami przez Szapura II głosiła bowiem, że trwały one 40 lat i zakończyły się wraz ze śmiercią króla królów¹⁰¹. Ponieważ Szapur zmarł w 70 roku swego panowania, to aby zachować liczbę 40 lat, ich początek należało przesunąć do 31 roku jego panowania. Prawdopodobnie hagiograf w dobrej wierze poprawił, jego zdaniem, błędną datację wydarzeń. Liczba 40 lat, przywodząca na myśl wędrówkę Izraelitów z Egiptu do Ziemi Świętej, w trakcie której nastąpiło oczyszczenie Narodu Wybranego, symbolizuje okres oczyszczania się Kościoła perskiego ze stanu upadku, opisanego chociażby w *Liście synodalnym* Afrahata¹⁰², i powstania odnowionej wspólnoty, ostatecznie uformowanej strukturalnie w czasie synodu w Seleucji-Ktezyfonie w 410 roku. Wszakże liczba ta, której nadano symboliczne znaczenie, niekoniecznie musi być czystym wymysłem hagiografii, jak chciałby tego chociażby Kyle Smith¹⁰³. Prześladowania bowiem rozpoczął edykt nakazujący zniszczenie kościołów, który w istocie został wydany w 31 roku panowania Szapura. Hagiograf uznał jedynie, że pierwszą i najważniejszą ofiarą krwawych prześladowań był właśnie Symeon, zaś jego śmierć otwiera okres owych 40 lat. Wspomniany zabieg jest dowodem na to, że pierwotna wersja *passio* Symeona powstała w okresie pokoju, jakim Kościół cieszył się na przełomie IV i V wieku, w czasie, kiedy znaczenie metropolity Seleucji-Ktezyfonu w strukturze Kościoła perskiego znacznie wzrosło, a dla autora tworzącego w środowisku związanym z tą wspólnotą było czymś oczywistym, że wydarzeniem, od którego należy liczyć epokę męczenników, była śmierć jej przywódcy.

⁹⁹ Zob. F. Decret, *Les conséquences sur le christianisme en Perse de l'affrontement des empires romain et sassanide. De Shâpûr Ier à Yazdgard Ier*, „Recherches augustiniennes” 1979, nr 14, s. 146–147, który uznał, że po bitwie pod Singarą Szapur udał się do Karka de Ledan i tam we wrześniu wszczął prześladowania chrześcijan. W niniejszym artykule nie zamierzamy rozstrzygać kwestii związku (lub jego braku) między prześladowaniami chrześcijan a wojną persko-rzymską, co mamy nadzieję uczynić w innym miejscu.

¹⁰⁰ Może na to wskazywać pomieszana chronologia w wersji B, gdzie poszczególne elementy datowania roku śmierci Symeona różnią się między sobą o kilka lat. Należy jednak pamiętać, że we wcześniejszej wersji A owo datacyjne pomieszanie nie występuje, zaś data tam figurująca jest wewnętrznym spójna.

¹⁰¹ Czterdziestoletni okres prześladowań nie był zazwyczaj podawany w wątpliwość przez badaczy, zob. chociażby P. Devos, *Les martyrs...*, s. 213.

¹⁰² Na marginesie należy zauważyć, że fatalny stan Kościoła, opisany przez Afrahata, może być również pewnego rodzaju kreacją literacką, wzorowaną na *Historii kościelnej* Euzebiusza z Cezarei, który również za wszczęcie prześladowań przez Dioklecjana wini samych chrześcijan i grzechy, jakich się dopuszczali (zob. Euzebiusz, *HE VIII*, 1, 7–9 [Euzebius Werke, t. 2.2: *Die Kirchenheshichte*, herausgegeben von E. Schwartz, Th. Mommsen, zweite, unveränderte Auflage von F. Winkelmann, Berlin 1999, s. 738, 11–740, 16]), lub na prorockiej interpretacji zburzenia świątyni jerozolimskiej przez Nabuchodonozora.

¹⁰³ K. Smith, op. cit., s. xxi–xxii. Smith uznał, że liczba 40 ma w tym przypadku znaczenie numerologiczne.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Afrahat, *Demonstrationes = Aphraatis Sapientis Persae Demonstrationes*, edidit J. Parisot, *Patrologia Syriaca*, t. 1, Paris 1894 (Mowy 1–22), t. 2, Paris 1907, kol. 1–489 (Mowa 23, indeksy).
- Aphraate le Sage Persan, *Les Exposés I–X*, Paris 1988.
- Ammianus Marcellinus, *Res gestae = Ammianus Marcellinus*, with an English Translation by J.C. Rolfe, t. 1, London–Cambridge, Mass. 1935.
- Cyprian z Kartaginy, *Epistulae = S. Thasci Caecili Cypriani Opera omnia*, ed. G. Hartel, t. 2, Vindobonae 1871.
- Elias z Nisibis = *Eliae metropolitae Nisibeni Opus chronologicum*, ed. E.W. Brooks, CSCO, seria III, t. 7, Parisiis 1910.
- Euzebiusz, *HE = Eusebius Werke*, t. 2.2: *Die Kirchengeschichte*, herausgegeben von E. Schwartz, Th. Mommsen, zweite, unveränderte Auflage von F. Winkelmann, Berlin 1999.
- Grzegorz Bar Hebraeus = *Gregorii Barhebraei Chronicon ecclesiasticum*, ediderunt J.B. Abbeoos, Th.J. Lamy, t. 3, Parisiis-Lovanii 1877.
- Hieronim, *Chronicon = Eusebius Werke*, t. 7: *Die Chronik des Hieronymus. Hieronymi Chronicon*, herausgegeben von R. Helm, Berlin 1956.
- Ignacy Antiocheński, *Epistula ad Romanos = The Apostolic Fathers*, with an English Translation by K. Lake, t. 1, Cambridge, Mass.–London 1965, s. 224–239.
- Kronika Arbeli* = Mingana A., *Sources syriaques*, t. 1, Mossoul 1907, s. 1–168.
- Die Chronik von Arbela*, herausgegeben von P. Kawerau, CSCO 468, Louvain 1985.
- Kronika z Seert = Histoire nestorienne inédite (Chronique de Séert)*, première partie (I), publiée par A. Scher avec le concours de J. Périer [w:] *Patrologia Orientalis*, t. 4, Paris 1908, s. 296.
- Histoire nestorienne (Chronique de Séert)*, première partie (II), publiée par A. Scher, traduite par P. Dib [w:] *Patrologia Orientalis*, t. 5, Paris 1910, s. 324–325.
- Mari, Amr i Sliba = *Maris Amri et Slibae De patriarchis nestorianorum commentaria*, ex codicibus Vaticanis edidit ac latine reddidit H. Gismondi, Romae 1896–1899.
- Martyrium Symeonis bar Sabba'e*, ed. M. Kmoskó [w:] *Patrologia Syriaca*, red. R. Graf-fin, t. 1/2, Paris 1907 (wersja A – kol. 715–778; wersja B – kol. 779–960).
- Passio Barb'asmina* = Bedjan P., *Acta Martyrum und Sanctorum*, t. 2, Parisiis 1891, s. 296–303.
- Passio Polycarpi = The Apostolic Fathers*, with an English Translation by K. Lake, t. 2, London–New York 1917, s. 307–345.
- Passio Pusaia* = Bedjan P., *Acta Martyrum und Sanctorum*, t. 2, Parisiis 1891, s. 208–232.
- Polikarp ze Smyrny, *Epistula ad Philippenes = The Apostolic Fathers*, with an English Translation by K. Lake, t. 1, Cambridge, Mass.–London 1965, s. 279–301.
- Sozomen, *HE = Sozomenus, Kirchengeschichte*, herausgegeben von J. Bidez, eingeleitet, zum Druck besorgt und mit Registern versehen von G.Ch. Hansen, Berlin 1960.
- Vita Marutha* = Marcus R., *The Armenian Life of Marutha of Maiphakat*, „Harvard Theological Review” 1932, nr 25, s. 47–71.

Noret J., *La Vie grecque ancienne de S. Maruta de Mayferkat*, „Analecta Bollandiana” 1973, nr 91, s. 77–103.

Opracowania

- Assemanus I.S., *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana*, t. III/1: *De scriptoribus Syris Nestorianis*, Romae 1725.
- Assemanus I.S., *Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codicum manuscriptorum catalogus*, t. 1, Romae 1759.
- Barnes T.D., *Constantine and the Christians of Persia*, „The Journal of Roman Studies” 1985, nr 75, s. 126–136.
- Brind' amour P., *La date du martyre de Polycarpe (23 février 167)*, „Analecta Bollandiana” 1980, nr 98, s. 456–462.
- Burgess R.W., *The Dates of the Martyrdom of Simeon Bar Sabba'e*, „Analecta Bollandiana” 1999, nr 117, s. 9–66.
- Calzolari V., *Figures de l'hagiographie syriaque dans la tradition arménienne ancienne (Salita, Jacques de Nisibe, Maruta de Mayerqat)* [w:] *L'hagiographie syriaque*, ed. by A. Binggeli, Paris 2012, s. 156–163.
- Campanhausen H. von, *Die Idee des Martyriums in der alten Kirche*, Göttingen 1936.
- Chavanis J.-M., *Les lettres d'Afrhat le sage de la Perse. Étudiées au point de vue de l'histoire et de la doctrine*, Paris 1907.
- Decret F., *Les conséquences sur le christianisme en Perse de l'affrontement des empires romain et sassanide. De Shâpûr Ier à Yazdgard Ier*, „Recherches augustiniennes” 1979, nr 14, s. 91–152.
- Degen E., *Daniel bar Maryam. Ein nestorianischer Kirchenhistoriker*, „Oriens Christianus” 1968, nr 52, s. 45–80.
- Degen E., *Die Kirchengeschichte des Daniel bar Maryam – eine Quelle der Chronik von Se'ert* [w:] *XVII. Deutscher Orientalistentag vom 21. bis 27. Juli 1968 in Würzburg: Vorträge*, t. 2, herausgegeben von W. Voigt (*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Supplement 1. 2*), Wiesbaden 1969, s. 511–516.
- Delehay H., *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles 1966.
- Devos P., *Les martyrs persans à travers leurs actes syriaques* [w:] *Atti del Convegno sul Tema: La Persia e il Mondo Greco-Romano*, Roma 1966, s. 213–225.
- Devos P., *Notes d'hagiographie perse*, „Analecta Bollandiana” 1966, nr 84, s. 229–248.
- Devos P., *Sozomène et les Actes syriaques de S. Syméon bar Sabbā'e*, „Analecta Bollandiana” 1966, nr 84, s. 443–456.
- Dmitriev V.A., «Ночное сражение» под Сингарой: к вопросу о хронологии военнополитических событий середины IV в. н. э. в Верхней Месопотамии, „Проблемы истории, филологии, культуры” 2012, nr 3, s. 77–86.
- Dmitriev V.A., *The “Night Battle” of Singara. Whose Victory?*, „Historia i Świat” 2015, nr 4, s. 65–70.
- Drijvers J.W., *Ammianus Marcellinus 23. 1. 2-3. The Rebuilding of the Temple in Jerusalem* [w:] *Cognito Gestorum. The Historiographic Art of Ammianus Marcellinus*, ed. by J. den Boeft, D. den Hengst, H. Teitler, Amsterdam 1992, s. 19–26.

- Fiey J.-M., *Auteur et date de la Chronique d'Arbelès*, „L'Orient Syrien” 1967, nr 12, s. 265–302.
- Fiey J.-M., *L'Elam, la première des métropoles ecclésiastiques syriennes orientales*, „Parole de l'Orient” 1970, nr 1, s. 123–155.
- Fiey J.-M., *Jalons pour une histoire de l'Église en Iraq*, CSCO 310, Louvain 1970.
- Fiey J.-M., *Martyropolis syriaque*, „Le Muséon” 1976, nr 89, s. 5–38.
- Fiey J.-M., *Notule de littérature syriaque. La Démonstration XIV d'Aphraate*, „Le Muséon” 1968, nr 81, s. 449–454.
- Fiey J.-M., *Pour Oriens Christianus Novus. Répertoire des diocèses syriaques orientaux et occidentaux*, Beirut 1993.
- Fiey J.-M., *Saints syriaque*, édité par L.I. Conrad, Princeton 2004.
- Frendo D., *Constantine's Letter to Shapur II: Its Authenticity, Occasion, and Attendant Circumstances*, „Bulletin of the Asia Institute” 2001, nr 15, s. 57–69.
- Grégoire H., Orgels P., *La véritable date du martyr de Polycarpe (23 février 177) et le 'Corpus Polycarpianum'*, „Analecta Bollandiana” 1951, nr 69, s. 1–38.
- Hatch W.H.P., *An Album of Dated Syriac Manuscripts*, Boston 1956.
- Hausherr I., *Afraate [w:] Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*, t. 1, Paris 1937, kol. 746–752.
- Higgins M.J., *Aphraates' Dates for Persian Persecution*, „Byzantinische Zeitschrift” 1951, nr 44, s. 265–271.
- Higgins M.J., *Chronology of the Fourth-Century Metropolitans of Seleucia-Ctesiphon*, „Traditio” 1953, nr 9, s. 45–99.
- Higgins M.J., *Date of Martyrdom of Simeon bar Sabbae*, „Traditio” 1955, nr 11, s. 1–35.
- Honigmann E., *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*, Brussels 1935.
- Jullien Ch., *Contributions des actes des martyrs perses à la géographie historique et à l'administration de l'empire sassanide I. [w:] Res Orientales*, vol. 16, edendum curavit R. Gyselen, *Contributions à l'histoire et la géographie historique de l'empire sassanide*, Bures-sur-Yvette 2004, s. 141–167.
- Jullien Ch., Jullien F., *La Chronique d'Arbèles. Propositions pour la fin d'une controverse*, „Oriens Christianus” 2001, nr 85, s. 41–83.
- Kozłowski J.M., *Plonął ogniem, a nie spalał się... Analiza i interpretacja Martyrium Polycarpi 15, 2*, Warszawa 2014.
- Labourt J., *Le christianisme dans l'empire perse sous la dynastie Sassanide (224–632)*, Paris 1904.
- Leppin H., *The Church Historians (I): Socrates, Sozomenus, and Theodoretus [w:] Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Fourth to Sixth Century A.D.*, ed. by G. Marasco, Leiden–Boston 2003, s. 219–254.
- Levenson D., *The Ancient and Medieval Sources for the Emperor Julian's Attempt to Rebuild the Jerusalem Temple*, „Journal for the Study of Judaism” 2004, nr 35, s. 409–460.
- Marrou H.-I., *La date du martyr de Polycarpe*, „Analecta Bollandiana” 1953, nr 71, s. 5–20.
- Męczennicy*, wstępy, oprac. i wybór tekstów E. Wipszycka, M. Starowieyski, Kraków 1991.
- Mosig-Walburg K., *Die Christenverfolgung Shâpûrs II. vor dem Hintergrund des persisch-römischen Krieges [w:] Inkulturation des Christentums im Sasanidenreich*, herausgegeben von A. Mustafa, J. Tubach, Wiesbaden 2007, s. 171–186.
- Mosig-Walburg K., *Zur Schlacht bei Singara*, „Historia” 1999, nr 48, s. 330–384.

- Moss C.R., *On the Dating of Polycarp. Rethinking the Place of the Martyrdom of Polycarp in the History of Christianity*, „Early Christianity” 2010, nr 4, s. 539–574.
- Murray R., *Symbols of Church and Kingdom. A Study in Early Syriac Tradition*, Cambridge 1975.
- Nedungatt G., *The Authenticity of Aphrahat's Synod Letter*, „Orientalia Christiana Periodica” 1980, nr 46, s. 62–88.
- Peeters P., *La date du martyr de S. Syméon, archevêque de Séleucie-Ctésiphon*, „Analecta Bollandiana” 1938, nr 56, s. 118–143.
- Peeters P., *La 'Passionnaire d'Adiabène'*, „Analecta Bollandiana” 1925, nr 43, s. 261–304.
- Pigulevskaia N., *Les villes de l'État Iranien aux époques parthe et sassanide*, Paris 1963.
- Pigulewska N. W., *Шанур II и советник Гухиштазад* [w:] *Ближний и Средний Восток. Сборник статей в честь 70-летия проф. И. П. Петрушевского*, Moskwa 1968, s. 98–101.
- Ramelli I., *Il 'Chronicon di Arbela': una messa a punto storiografica*, „Aevum” 2006, nr 80, s. 145–164.
- Sako L., *Le rôle de la hiérarchie syriacque orientale dans les rapports diplomatiques entre la Perse et Byzance aux I^e–VIIe siècles*, Paris 1986.
- Saxer V., *L'authenticité du 'Martyre de Polycarpe': bilan de 25 ans de critique*, „Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité” 1982, nr 94, s. 979–1001.
- Schwaigert W., *Das Christentum in Hūzistān im Rahmen der frühen Kirchengeschichte Persiens bis zur Synode von Seleukeia-Ktesiphon im Jahre 410*, Marburg/Lahn 1989.
- Smith K., *The Martyrdom and History of Blessed Simeon Bar Šabba'e*, Piscataway 2014.
- Teister W., Uciecha A., *Postawa chrześcijan Kościoła perskiego w czasie prześladowań Szapura II*, „Vox Patrum” 2012, nr 32, s. 711–720.
- Ter-Petrosian L., *L'attribution du recueil des passions des martyrs perses à Maroutha de Maypherqat*, „Analecta Bollandiana” 1979, nr 97, s. 129–130.
- Ter-Petrosian L., *Արքայապետ Իսաակիանի Վկայք Արևելիցիք*, Erevan 1976.
- Tisserant E., *L'Église nestorienne* [w:] *Dictionnaire de théologie catholique*, t. 11, Paris 1931, kol. 157–323.
- Tisserant E., *Marouta de Maypherqat (Saint)* [w:] *Dictionnaire de théologie catholique*, t. 10, Paris 1928, kol. 142–149.
- Uciecha A., *Afrahāt, Mędrzec perski – stan badań*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2000, nr 33, s. 25–40.
- Uciecha A., *Postawa duchowieństwa Kościoła perskiego w czasie prześladowań Szapura II* [w:] *Vobis Episcopus vobiscum christianus*, red. W. Myszor, A. Malina, Katowice 2004, s. 278–287.
- Van Rompay L., *Shem'on bar Šabba'e* [w:] *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, ed. by S.P. Brock, A.M. Butts, G.A. Kiraz, L. Van Rompay, Piscataway 2011, s. 373–374.
- Vanden Berghe L., *Archéologie de l'Iran ancien*, Leiden 1959.
- Vööbus A., *History of Asceticism in Syrian Orient*, t. I, Louvain 1958.
- Wießner G., *Zum Problem der zeitlichen und örtlichen Festlegung der erhaltenen syropersischen Märtyrerakten. Das Pusai-Martyrium* [w:] *Paul de Lagarde und die syrische Kirchengeschichte*, Göttingen 1968, s. 231–251.
- Wießner G., *Zur Märtyrerüberlieferung aus der Christenverfolgung Schapurs II.*, Göttingen 1967.

Wood Ph., *The Chronicle of Seert. Christian Historical Imagination in Late Antique Iraq*, Oxford 2013.

Wright W., *An Ancient Syrian Martyrology*, „The Journal of Sacred Literature and Biblical Record” 1866, nr 8, s. 423–432.

Wright W., *Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum acquired since the Year 1838*, t. 2, London 1871, t. 3, London 1872.